

SZELE BÁLINT

VÖRÖSMARTY MIHÁLY TALÁLKOZÁSA SZABÓ LŐRINCCEL
A *Julius Caesar* és a *Lear király* 1955-ös szövege

Szabó Lőrinc Shakespeare-rel kapcsolatos munkájának legellentmondásosabb része az általa átnézett két Vörösmarty-fordítás: a *Julius Caesar* és a *Lear király*. A költő még 1946-ban Bárdos Artúr felkérésére revideálta Szász Károly *Romeo és Júlia*-fordítását, ez a „hibrid” – a szöveget nagyrészt Szász fordításában meghagyó, de a legfontosabb tizenöt százalékot átdolgozó – szöveg azonban nem maradt fenn, ezért érdeklődésünkre nem is tarthat számot. Vörösmarty fordításainak hányatott sorsa volt: ezeket már a Kisfaludy Társaság kiadásába (1864 és 1865) való fölvetel előtt Arany János „bársonyos kézzel” átsimította. Vannak „hibák, rosszul értett helyek, miket egy tollvonás helyreigazítana” – írta akkor a költő.¹ Arany alig nyúlt a szöveghez, rendkívül tapintatosan javított, javításai azonban veszélyes hagyományt indított el a magyar Shakespeare történetében.² Korrekcióit a későbbi kiadások is átvették, ez a javított szöveg vándorolt kiadásról kiadásra. Ezeknél sokkal nagyobb kárt okoztak a *Lear*-kiadást átolvasó Habsburg-cenzorok, akik a fordítás „sikamlósabb” sorait lelkifurdalás nélkül kihúzták.

Időről időre fellángolt a vita: mi legyen Vörösmarty fordításaival? Három lehetőség közül lehetett választani: új fordítás fölvétele, Vörösmarty szövegének közlése javításokkal – lehetőleg az eredeti kézirat figyelembevételével –, illetve javítások nélkül. Az 1955-ös összkiadás előkészítő munkálatainak idején a Kéry László vezette szerkesztőbizottság úgy döntött, hogy az említett két drámát továbbra is Vörösmarty fordításában szerepelteti,³ „a szükséges változtatásokat” pedig Szabó Lőrincsel végezteti el.

¹ Arany János levele Tomori Anasztáznak (1858. november 26.): ARANY János *Összes művei*, XVII, szerk. KOROMPAY H. János, Bp., Universitas, 2004, 250.

² Lásd erről a Ruttkay Kálmánnal készült interjút: SZELE Bálint, „*A fordítás is tud klasszikus lenni*” – *Ruttkay Kálmán a ma és a tegnap Shakespeare-fordításairól*, *Fordítástudomány*, 2005/1, 98–104.

³ A *Julius Caesar* esetében egyértelmű volt, hogy Vörösmarty fordítását veszik át. A *Lear* esetében a döntés részben a Vörösmarty iránt már Aranyék részéről is megnyilvánuló kegyelet folytatása, hiszen 1955-ben már elérhető volt Kosztolányi és Füst Milán modernebb *Lear*-fordítása is. Egyik sem volt azonban *annyival* jobb, hogy érdemes lett volna az egyik klasszikus fordításról lemondani a kedvükért. A probléma abból ered, hogy Vörösmarty fordítása bizonyos helyeken valóban felülmúlhatatlan, s ezekről a részokről senki sem szeretne lemondani.

Érdeemes röviden összefoglalni a szerkesztőbizottság állásfoglalásáig vezető utat.⁴ A bizottság tagjai közül Kardos László professzor nagyon ellenezte, Illyés Gyula nagyon pártolta a klasszikus darabok kiigazítását. Amikor arról volt szó, hogy szentségtörés-e vagy sem a klasszikus fordítások javítása, Illyés azt mondta, hogy két szempont szól az ún. „szentségtörés” mellett: az egyik, hogy a szerkesztőség nem szentséget tör, nem Petőfi vagy Vörösmarty eredeti gondolatához nyúl; a másik az, hogy a szerkesztőségnek feladata, hogy „játszhatóvá, közérthetővé tegye nagyjainkat.” Ő a javításokkal a klasszikusoknak vélt szolgálatot tenni. A sorozatnak Kéry László volt a külső főszerkesztője, ő azt az álláspontot képviselte, hogy érdemes javítani a szövegeket, de a szerkesztők ne túl sokat javítsanak bennük. Ő – Szabó Lőrinc átdolgozásának elkészülte után – sok vitatott szöveghely esetében amellet érvelt, hogy vissza kellene állítani az eredeti Vörösmarty-változatot. A végső döntés az lett, hogy a kötetek végén, a tragédiák vonatkozó jegyzeteiben, jelenjen meg az eredeti és a javított szöveg is.⁵

1953. augusztus 20-án kelt levelének tanúsága szerint Kéry László elküldte Szabó Lőrincnek a *Julius Caesarról* készített feljegyzéseit, melyben összegyűjtötte „az eredeti szövegtől való eltéréseket” és „az elavult, suta, magyarázatra szoruló kifejezéseket, melyek a folyamatos megértést gátolják.”⁶ Szabó Lőrinc tudott a közelgő megbízatról, mert már 1953. július 13-án jelentette Dr. Baumgartner Sándoréknak, hogy „Revideálni fogom Vörösmarty két Shakespeare-fordítását (*Lear* és *Julius Caesar*). Ezek a munkák s a tervek, megbízás persze mind.”⁷ A költő valószínűleg azonnal nekilátott a munkának, mert Kéry egy hónappal későbbi levelében megígérte, hogy küldi a *Lear király* szöveg-egybevetését is. A feladattal a terv szerint december végéig kellett végezni, tehát feszített volt a tempó.⁸ A munka közben csúszott, így Kéry végül csak 1954. január 3-án küldte a *Lear* szöveg-egybevetését, azzal a megjegyzéssel, hogy „a fordítás tartalmilag elég pontos”, és „az avultságok összegyűjtésére nem törekedtem.”⁹ A jegyzetek nem maradtak fenn, de feltételezésünk szerint egy rövidebb „hibajegyzék” lehetett, hasonló Ruttkay Kálmán 1983-ban megjelent listájához.¹⁰ Az „avultságok” kiigazítását Szabó Lőrincre bízták. A korrigálás-javítás munkája hosszan elhúzódott, amit tanúsít a költő 1955. június 14-i keltezésű levele, melyben a kórházból azt írja Baumgartner Sándornak, hogy „Itt

⁴ Minderről a Borbás Máriával készült interjúban olvashatunk részletesebben: SZELE Bálint, „*Mi Shakespeare-t akarjuk kiadni*”: *Interjú Borbás Máriával az 1955-ös és az 1988-as Shakespeare-kiadásokról*, Szabad-part, 27. szám (www.szabad-part.hu).

⁵ Az 1948-as Franklin-kiadás az 1902-es szövegeket közli újra, az 1955-ös pedig a mai napig az egyetlen, amely részletesen felsorolja a javított helyeket (számos változtatást így is csak a „szövegigazító füzetkékben” közöl).

⁶ Kéry László levelei: MTAK Kt, Ms 4682/251. A jegyzéket a költő hagyatékában nem találtuk meg.

⁷ SZABÓ Lőrinc, *Napló, levelek, cikkek*, vál., kiad., bev., jegyz. KABDEBŐ Lóránt, Bp., Szépirodalmi, 1974, 546. Kabdebő Lóránt szerint Szabó Lőrinc már 1950-ben tudott erről a megbízatról: KABDEBŐ Lóránt, *Az összegezés ideje*, Bp., Szépirodalmi, 1980, 304–305.

⁸ Kéry László levelei: MTAK Kt, Ms 4682/252 (1953. szeptember 20.).

⁹ Kéry László levelei: MTAK Kt, Ms 4682/254.

¹⁰ VÖRÖSMARTY Mihály *Összes művei*, XIV, szerk. HORVÁTH Károly, TÓTH Dezső, Bp., Akadémiai, 1983, 424–426.

is elér már [...] a munka hajcsárkeze: készül az új, végleges Shakespeare, karácsonyra, igen szép lesz; ez az, amivel nyomorgatnak jelenleg, az átsimítás-javítás aprólékos dolgaival.”¹¹ A két Vörösmarty-szöveg mellett saját négy fordítását is át kellett javítania, úgy, hogy betegségének terápiája – az orvosok szerint – hat hét mozdulatlan fekvés lett volna.

Az 1955-ben megjelent összkiadásban a két Vörösmarty-fordítás tehát Szabó Lőrinc javításaival jelent meg.¹² A kiadás jegyzetben közli a megváltozott szöveghelyek listáját; ez a *Julius Caesar* esetében mintegy 140, a *Lear király* esetében pedig 280 kisebb módosítás felsorolását jelenti. A javítások többsége érthetetlen vagy nyelvtanilag kifogásolható helyeket korrigál, sokszor pedig egyszerűen csak névelőket told be vagy régies alakokat helyettesít.

Szabó Lőrinc átdolgozásáról azóta szinte mindenki elítélő hangon beszél. Mészöly Dezső egyrészt kifogásolja – jogosan –, hogy az 1955-ös kiadást követően a további kiadások még jegyzetben sem adnak helyt Vörösmarty eredeti szövegének (ez nem Szabó Lőrinc hibája), másrészt szerinte „közelebb jutni Shakespeare-hez, akár jóval több változtatás árán is, helyes lehet, ha a gondos átdolgozó megtartja az alaphangot. De Szabó Lőrinc munkáját épp e tekintetben érzem vitathatónak. Modern Shakespeare-fordításunk nagy úttörőjének tisztelem őt. De más művészet fordítani s megint más a nagy előd munkáját korrigálni. Nem minden festő jó restaurátor.”¹³ A témában megszólaló másik hang Szokolay Károlyé, aki 1985-ös kandidátusi értekezésében töviről-hegyire kiveszte Szabó Lőrinc javításait, legtöbbször megállapítva, hogy hibás, fölösleges, vagy ellenkezőleg: javításra szoruló helyet hagy érintetlenül. Szokolay eleve elfogult volt Szabó Lőrincel szemben, amit mi sem bizonyít jobban, mint a következő idézet. „[Illyés Gyula] Szabó Lőrincel ellentétben viszont javító munkáját igen gondosan, körültekintően végezte el. Mondanunk sem kell, hogy Illyés sehol sem rontott, mint Szabó Lőrinc a *Lear* korrigálása közben.”¹⁴

Jelen tanulmány nem titkolt célja az, hogy objektív mércével értékelje Szabó Lőrinc szövegmodosításait. Egy fontos tényről ugyanis az eddigi elemzők megfeledkeztek: Szabó Lőrinc nem önkényesen változtatott, hanem az ő javított szövegéből a szerkesztőbizottság jelölte ki a kiadásba is átvezetendő javításokat. Így egyértelművé válik, hogy sok esetben nem a javító, hanem maguk a szerkesztők voltak következtlenek.¹⁵ 1954.

¹¹ SZABÓ, *i. m.*, 568.

¹² Az 1955-ös Shakespeare dokumentációja – Osztovits Levente szíves közlése szerint – már nincs meg; nagy segítséget jelentettek Borbás Mária feljegyzései, melyekbe e dolgozat írója betekinhetett.

¹³ MÉSZÖLY Dezső, *Új magyar Shakespeare: Fordítások és esszék*, Bp., Magvető, 1988, 76.

¹⁴ SZOKOLAY Károly, *Klasszikus Shakespeare-fordítások*, kandidátusi értekezés kézírata, MTAK Kt, D 11.484 jelzet, 151.

¹⁵ Az egész helyzet bizonytalanságát jól mutatja a költő egyik, Kodolányi Jánosnak szóló levele: „Lehet, hogy a Vörösmarty-fordította *Lear* és *Caesar* az én szerény emendációimmal jön ki újra, a munka fele kész, az angol lektor Kéry László, a bizottság elvi döntése még nem végleges. A *Coriolanus*-t Illyés nézné át, az szerintem a leggyengébb; az Aranyéi a legmaradandóbbak és legpontosabbak, azokhoz nem kell (vagy alig kellene) hozzányúlani.” Szabó Lőrinc levele Kodolányi Jánosnak, 1953. október 21. *Ne panaszd a magányodat!*

április 14-én Szabó Lőrinc azt írta Dr. Baumgartner Sándoréknak, hogy „a Shakespeare–Vörösmarty *Lear*-rel készen vagyok, mintegy kétezer ponton kellett változtatni a szövegben. (A *Julius Caesar* átfésüléséhez csak negyede kellett.)”¹⁶ A *Lear király*ban tehát kb. 2000, a *Julius Caesar*ban kb. 500 javítás volt. Ha összehasonlítjuk ezeket az óriási számokat a fentebbi 280-nal és 140-nel, bizonyosnak tűnik, hogy Szabó Lőrinc rendkívül lelkiismeretesen, elejétől végéig kijavította mindkét drámát – a *Lear* teljes átdolgozott szövege fönn is maradt. A következő bekezdésekben a Szabó Lőrinc által javított két drámafordítást próbáljuk meg értékelni.¹⁷

Julius Caesar

Mint mondtuk, a *Julius Caesar* új szövegébe Szabó Lőrinc mintegy 140 módosított szöveghelyét vették föl. A kijavított szöveg a maga teljességében nem maradt fenn, így csak az 1955-ös kiadás jegyzeteiben (IV. kötet, 1303–1313. oldal) szereplő változtatásokra hagyatkozhatunk. Mivel a *Julius Caesar* kifejezetten jó fordításnak számít,¹⁸ alig van benne félreértett hely – Ruttkay Kálmán 1983-as kritikai kiadása 14-et sorol fel, s ebből Szabó Lőrinc 12-t javít, anélkül, hogy Ruttkay listáját ismerhette volna. A két fennmaradó hiba közül az egyik inkább csak bájos félreértés, amely a magyar fül számára érthető megoldást eredményez (borzasztó látványt mond az ör körül – seen by the watch, Vörösmarty nyilván a német „bei” szó jelentésére asszociált), a másikat – „legjobb / Barátainkat összesítve” (our best friends made) – elfogadhatónak érezzük.

Szabó Lőrinc javításait alapvetően hét nagyobb csoportba oszthatjuk. Az első csoportban – a régies, elavult szavak modernekre cserélése – szerepel a legtöbb javítás, ez teszi ki az összes javításnak majdnem harmadát. Az átdolgozó többek között a következő szavak kicserélését tartotta szükségesnek: sorsosaitok = *sorstársaitok*; közhely = *köztér*; sérv (*seb, sérelem*); életművek = *életerők*; türtelen = *türelmetlen*; vélemény = *szándék*; végzet = *végzés*; intézet = *hagyaték*; keressük fel = *kutassuk fel*; elmélve = *tűnődve*; megkerült időm = *időm véget ért*.

Ezek a javítások valóban indokoltak és szükségesek voltak. Felmerül azonban a kérdés: ha ezeket kijavította, miért nem nyúlt hozzá az olyan avultságokhoz, mint hatóság (erősebbet), ízék (belsőség), nappalik (*feljön a nap*), ádázat (*kegyetlenség*), vigyáztam rá (*figyeltem rá*)?

Kodolányi János levelezése Szabó Lőrincsel és Szabó Lőrincné Mikes Klárával 1948–1957, kiad. HORÁNYI Károly, Bp., Argumentum, 2002, 237.

¹⁶ SZABÓ, *i. m.*, 549.

¹⁷ A dolgozat szerzőjének meggyőződése, hogy Vörösmarty fordítása nem szorul javításra; vagy meg kellene tanulnunk elfogadni olyannak, amilyen, a maga hibáival és régiségével együtt, vagy egészen új fordításokat kellene felhasználnunk. Érdekes problémát vet fel Ruttkay Kálmán, mikor azt kérdezi: Vörösmarty verseibe miért nem nyúlunk bele? A fordításaiba bele lehet, ha rosszak, a verseibe nem?

¹⁸ Vörösmarty fordítását itt nem elemizzük, elemzésért lásd RUTTKAY Kálmán és MÉSZÖLY Dezső tanulmányait.

Lehetséges, hogy Szabó Lőrinc ezeket is kijavította, de a szerkesztőbizottság eme változásokat nem vette át az új szövegbe. A javítások második csoportjába az elavult kifejezések tartoznak. Ezek a javítások az elfogadott változtatásoknak mintegy negyedét teszik ki. E helyütt nem soroljuk fel Szabó Lőrinc elfogadott javításait; meglepő lenne azonban, ha munkapéldányában nem javította volna a következő kifejezéseket: ha érkezendel (*ha majd ráérsz*), bővökre hajt (*babonaságra hajlik*), ezt így tölthetem be (*egészíthetem ki*), jelekre nem hajték (*soha nem hittem a jeleknek*), semmit is (*semmit sem*), pártoljuk őt (*vegyük körbe őt*), balra értél (*félreértettél*).

Szabó Lőrinc Vörösmarty fordításának szinte minden félreértett szöveghelyét kijavította (számításaink szerint mintegy 25 esetben), itt most négy továbbit idézünk, melyek a javított szövegben mégis benne maradtak: ágytárs = harlot (szajha); siker = success (nem siker, inkább „kimenetel”, amely jó és rossz is lehet); távozzatok = come forward (előljön); örvény = pit (verem).

Szabó Lőrinc emellett javította a csonka és avult formájú szavakat (mint pl. bék, üld, reg, ját, esk, vág közelb, könyü, végrendeltét, szütöket, munkaterh, kárhozzatád, om-landom stb.), pótolta a hiányzó névelőket, megigazította a központozást valamint néhány deiktikus szerkezetet. A szükséges kiegészítéseket is elvégezte, ahol egy sor vagy kifejezés hiányzott. Összességében – a 140 javított helyet figyelembe véve – elmondhatjuk, hogy Szabó Lőrinc nem rontott a szövegen, és kellően tapintatosan javított; ha Szokolay úgy nyilatkozik, hogy „Szabó Lőrinc meglehetősen következetlenül korszerűsített”,¹⁹ ezt úgy teszi, hogy nem ismeri Szabó Lőrinc eredeti korrekcióit. Biztosra vehető, hogy Szabó Lőrinc kijavította a következő – elavult vagy érthetetlen – mondatokat is: Mi az, mit vágyásod van közleni?; mért nézsz ily merőn?; Érdem- s erényre változtatja azt; S szavakat veend javalni tetteinket; Hogy a mint nem mindenkor egy oh Caesar; A kor dicsős uralkodótól.

Még egyszer hangsúlyozzuk: nincs közvetlen bizonyítékunk arra, hogy Szabó Lőrinc tüzetesen kijavította a *Julius Caesar* minden hibáját. Shakespeare műveinek 1902-es kiadásában, amely megtalálható a költő könyvtárában, találunk néhány halvány, ceruzával tett bejegyzést, ezek azonban csak az első felvonás első jelenetét és a harmadik felvonás második jelenetét érintik, a többiben szinte semmi bejegyzés nincs. Két részletet mutatunk itt be ezekből az autográf bejegyzésekből, balra Vörösmarty szövege, jobbra Szabó Lőrinc javított változata (1/1):

Tedd **azt** te is, hol **tömv**e látod őket,
Alant **repülend** Caesar, **szárnyiból**
E nőni kezdő toll **ha tépve** lesz;
Különben túl száll ember látkörén,

Tedd ezt te is, hol gyűlni látod őket.
Alant repül majd Caesar, ha kitépjük
Szárnyaiból a növő tollakat;
Másképp túlszáll az ember látkörén,

A változásokat félkövér szedés jelöli. Az egyetlen, a végleges változatban is szereplő változtatást aláhúzás jelzi. Szabó Lőrinc szövege modernebb hangvételű, gördüléke-

¹⁹ SZOKOLAY, *i. m.*, 64.

nyebb megoldás, a költőre jellemző természetes, élőbeszédszerű stílusban. A 3/2-es jelenetben szintén a nehézkes szerkezetek kijavítása tűnik szembe:

Nyugottan, jó barátim; nem lehet
Felolvasnom; nem jó **megtudnotok,**
Miként valátok Caesartól szeretve.
Ti nem vagytok fa, kő; de emberek,
S mint emberek, hallván végrendelését,
Az lángra gyújt és örületbe hoz.
Nem tudnotok jobb, hogy ti lettetek
Örökösi; mert ha tudtotokra esnék,
Mi lenne abból!

[...] Nem jó megtudni, Caesar
Mennyire szeretett benneteket.
Ti nem vagytok fa, kő; de emberek,
S ha mint emberek, halljátok szavát,
Az lángra gyújt és örületbe hoz.
Nem tudnotok jobb, hogy ti lettetek
Örökösei; ha tudná a nép,
Mi lenne abból!

Az elszórt autográf javításokból is látszik, hogy az elfogadott 140 változtatásnál Szabó Lőrinc bizonyosan többet javasolt. A mi számításaink szerint kb. 550 olyan hely van a drámában, amelyet Szabó Lőrinc kijavításra méltónak találhatott, és ez a szám nagyjából megegyezik a fentebbi idézetben említettel. Megerősíti feltételezésünket Kéry László egyik nem sokkal későbbi kritikája, melyben így fogalmazott: „A szövegen Szabó Lőrinc végzett kisebb igazításokat, amelyeket a színház nagyrészt fölhasznált, és néhány helyen a világosabb, könnyebb érthetőség kedvéért *további módosítások is történtek*. Ha az ilyen igazítások *nem mennek túl a jelenlegi előadás mértékén*, s olyan avatott kéztől származnak, mint Szabó Lőrincé, mindenképpen indokoltak. Egy-két félreértett vagy nehézkes hely kiigazításával mégiscsak Vörösmarty nyelvén zeng magyarul a *Julius Caesar* 1963-ban is...”²⁰

A Kéry által említett „további módosítások” utalhatnak az általa ismert Szabó Lőrinc-féle teljes javított szövegre is; a „nem mennek túl a jelenlegi előadás mértékén” közvetlenül a szerkesztőbizottság döntéseit próbálja legitimálni (sajnos nem tudhatjuk, hogy Kéry mit értett „mértéken”). Mindez csak feltételezés, de nem alaptalan. Közvetlen bizonyítékképpen csak a *Lear király* javításai maradtak ránk, így a következő bekezdésekben ezt vetjük alá tüzetesebb vizsgálatnak.

Lear király

Elemzésünket ezúttal Szokolay Károly egy megjegyzésével kezdjük. „A különböző fajta hibák jórésze megmaradt Vörösmarty szövegében, mivel a helyreigazítók – Arany és Szabó Lőrinc – messze jártak a teljesség igényétől.”²¹ Arany János egyáltalán nem törekedett teljességre, inkább kihagyásokat pótol, félreértéseket hozott helyre; Szabó Lőrinc ezzel szemben – mint látni fogjuk – *teljességre törekvő* átdolgozást adott. Átdolgozásának erősségeit és – joggal kifogásolt – hibáit mutatja be a következő rész.

²⁰ KÉRY László, *Julius Caesar*, ÉI, 1963. május 25. Kiemelések tőlem – Sz. B.

²¹ SZOKOLAY, *i. m.*, 51.

Szabó Lőrinc gépiratban fennmaradt javításai 175 gépelt oldalt tesznek ki.²² Oldalanként 10–11 javítást találunk a szövegben, ami összesen nagyjából a költő által említett 2000 javításnak felel meg. A költő elsősorban arra törekedett, hogy Vörösmarty szövegéből modern, mai, érthető szöveget hozzon létre, ezért aztán helyenként szinte teljesen átírta a szöveget; a félkövérrel szedett részek változtak meg Vörösmarty eredeti szövegében (1/1):

Rég udvarolnak házunknál, s **nekik most**
Választ kell adnunk. Szóljatok leányim,
Minthogy mi most le akarunk mondani
Uralkodás-, s az ország gondjai-
S jövedelmiről. Mondjuk hát: melyitek
Szeret leginkább, hogy legfőbb kegyünket
Érdem szerint adhassuk. Goneril,
Első szülöttünk, szólj először.

[a két herceg]
Rég udvarol házunknál, s nekik is most
Kell felelnünk. Szóljatok leányaim;
Szabadulni kívánva most a trón,
Földjeink s az ország gondjaitól:
Melyikötök szíve szeretetét
Mondjuk legfőbbnek, hogy legfőbb kegyünket
Együtt kapja jog s érdem. Goneril,
Első szülöttünk, szólj először.

Szabó Lőrinc inkább átdolgozta, mint kijavította az eredeti Vörösmarty-szöveget. A szerkesztőbizottság nagyon keveset fogadott el javaslataiból, a végleges szöveg így Vörösmartyé maradt. Az 1955-ös szövegben egyetlen sor változott csak: „a trón és az ország gondjairól” (a megváltozott sort aláhúzás jelöli).

A következő – találmásra kiragadott – részletből a szerkesztők *egyetlen* változtatást sem fogadtak el (1/4):

[...] Ha így **téssz,** a hiba
Meg fog rovatni és a büntetés
Ki nem marad, mely a **köz csend** javára
Történve bár, tán bántalmadra is lesz
Hatása által. Ezt **ha** kénytelenség
Ildomnak nem nevezné, még **utóbb**
Gyalázatunkra válnék.

[...] Ha így **teszel,** a hiba
Megrovást kap majd, s a büntetés
Ki nem marad, mely a közcsend javára
Történik bár, tán bántalmadra is lesz
Hatása által. Ezt a kénytelenség,
Bár másképp szégyen volna, most okos
Megelőzésnek nevezi.

Szabó Lőrinc javításai azonban sok esetben indokoltak voltak. A „rovatni”, „történve”, „ildom” és hasonló szavak még érthetőek, de Vörösmarty mondatszerkezetei helyenként valóban nehézkesek. A következő részlet bizonyítékul szolgál arra, hogy ahol Vörösmarty világos, modern nyelven ír, ott a javító megelégszik az egyszerű tatarozással (2/1):

Rá vinni nem bírt **Nagysádat** megölnöm,
S midőn mondám, miként az istenek
Haragjok minden villámával az

nagvságod
Mikor azt mondám, hogy

²² A költő könyvtárában fennmaradt egy 1855-ös eredeti *Lear*-kiadás, amely tartalmazza Szabó Lőrinc autográf bejegyzéseit; ebben húzta alá a pontatlan sorokat. Helyenként gyorsírasos bejegyzéseket is tett, de az új szöveget nem ebbe jegyezte be. Ezt a kiadást valószínűleg csak végigolvasta, mert a dráma vége felé egyre kevesebb a bejegyzés; az 1902-es Shakespeare-kiadás megfelelő kötete sajnos eltűnt a hagyatékából.

Apagyilkost sújtják, és hogy mennyiféle És mily szoros láncz köt fiút s apát, Szóval megértvén mily megborzadással Hárítám el vérbántó szándokát, Neki bősziült és védetlen testemet Kivont karddal támadva, karomba szúrt. De hogy látá , miként lelket veszek, Ügyemben bizva bátran szembeszállok, Vagy megriadván a mint zajt ütöttem, Nagy gyorsan elment.	milyen borzadással látta Nagy-gyorsan
---	--

A szerkesztők itt is csak az aláhúzott javítást fogadták el. Sok helyen egyébként Vörösmarty fordítása annyira jó és modern, hogy Szabó Lőrinc hozzá sem nyúlt soraihoz; például a „Hiszem, Regan, azt hinni van okom. / Ha nem örülnél, válópert kezdenék / Anyád sírjával, mert hűtlent földöz” és az azt követő részek szinte változatlanul maradtak (2/4).

„Másik hibája Szabó Lőrinc helyreigazító, javító munkájának, hogy Vörösmartynek olyasféle hibáit is meghagyta, amit feltétlenül helyre kellett volna hozni, pl. záró sorok rímesre javítása” – írta Szokolay,²³ aki ez esetben téved, mert Szabó Lőrinc javította a rímes részeket is, még hozzá nagyon magas színvonalon, Vörösmarty stílusától sem sokban eltérve (balra Vörösmarty, jobbra Szabó Lőrinc szövege):

Isten veled király! Míg így cselekszel, Künn a szabadság, itt a száműzés. (Cordeliához.) Az istenek ójanak meg drága szűz, Ki jogosan értesz s oly bölcsen beszélsz. [...] S ti a mint szóltok, úgy cselekedjétek, Hogy jó eredményt szüljön a kegyes szó. S így óh fejedelmek, Kent bucsút veszen, S öreg lábakkal új országba megy.	Isten veled király! Míg így beszélsz, Künn a szabadság, itt a száműzés. Óvjanak, drága lány, az istenek: Jogos a szavad, igaz a szived. [...] Nagy szavaitok kövesse a tett, Hogy jót szüljön az ígért szeretet. Így búcsúzóom tőletek, hercegek: Kent öreg lábakkal új országba megy. (1/1)
--	---

Vörösmarty, bár törekedett a formahű fordításra, sokszor kénytelen volt megszorítani a sorok számát, ha nem akart egy-egy jelentést elveszíteni. Így Alban herceg négy zárósort is csak öt sorban és rímek nélkül tudta visszaadni (5/3):

Nehéz idő sujt: itt engedni kell, És mondanunk: mi fáj, nem, a mi illik. A legkorosb legtöbbet szenvedett. Ifjabbak, a kik itt vagyunk, nem érünk Ily dolgot, s nem jut ily sokáig élnünk.	E bús kor súlya arra kényszerít, Hogy ne az illem szóljon, de a szív. Legtöbbet az agg túrt: ránk, ifjú népre Nem sújt majd annyi gyász, de annyi év se.
--	---

Szabó Lőrinc – a *János király* fordítása kapcsán – már Arannyal „versenyezve” is megmutatta, hogy milyen tömör, precíz megoldásai vannak. A francia király tizenkét sorát, melyből az utolsó nyolc rímelt az angolban, Vörösmarty 15 sorban adja vissza, és

²³ SZOKOLAY, *i. m.*, 98.

csak az utolsó két sort rímelteti meg. Szabó Lőrinc próbál Vörösmarty szavait fölhasználva fordítani, az utolsó tíz sort megrímeli, és igazán tömör, költői szöveget ír (1/1):

Gyönyörű Cordelia,
Ki szegényül legdúsabb vagy, elhagyottan
Legfeltünőbb, s utáltan legszerettebb!
Téged s erényid elfoglallak itt,
Szabadon fölvennem, mit eldobának.
Ó istenek! istenek! mily különös,
Hogy a hidegség, mely téged lenéz,
Szerelmem lángzó tiszteletre gyűjti.
Jegydíjitalan lányod, király, kit a sors
Hozzám vetett, királyném lesz, királyné
Népem s a szép Frankhon felett, vizes
Burgund valamennyi hercege képtelen
Megvenni tőlem e dicsértelen,
De drága hölgyet. Szép Cordelia!
Végy búcsút tőlök, ámbár nem szerettek.
A vesztett itt-ért jobb másholt nyerendesz.

Gyönyörű Cordelia,
Ki szegényen legdúsabb vagy, elhagyottan
Legfeltünőbb, s utáltan legszerettebb!
Erényeiddel a karomba foglak:
Hadd emelje törvény az eldobottat.
Be furcsa, hogy hidegségük, nagy ég,
Csak szítja lelkem tisztelő tüzét!
Király, koldus lányod, kin átkod ül,
Szivem s szép Frankhon trónjára kerül:
A vízdús Burgund minden hercege
Rejtett kincsem nem veszi meg sose.
Búcsúzz Cordeliám; sok tövis ért,
De jobb „máshol”-t nyersz vesztett „itt”-edért.

Szabó Lőrinc javítását itt sem fogadta el a szerkesztőbizottság.²⁴ Mint láttuk, Vörösmarty sok helyen elég bőbeszédűen fordít. Az ilyen helyeken Szabó Lőrinc remekel. Az olyan hosszú sorok, mint „Legjobb ha menni hagyjuk, ő maga / Vezérli önmagát” vagy „Ó Sir! makacsnak legjobb mester a baj, / Melyet magának szerzett. / Akaratos ember önkárára okúljon”, Szabó Lőrinc változatában lerövidültek: „Legjobb, ha hagyjuk; ön maga vezére;”, „Óh, Sir! makacsnak legjobb mestere / A baj, melyet magának szerez.” A drámában szereplő dalokat, verseket is tömöríti, ha szükségesnek látja.

A prózai részek esetében Szabó Lőrinc a régies szavak mellett a mondatfűzésben található régies megoldásokat is javítja, mondhatóbbá, gördülékenyebbé teszi a szöveget (1/2):

EDMUND. **Megbántlak**, akár megtartom, akár átadom. Tartalma, **mint részint felfoghattam**, feddésre méltó.
GLOSTER. Hadd lám! hadd lám!
EDMUND. Bátyám **igazolására** azt kell hinnem, hogy **ezt** csak erényem kísértése s kipuhatólása végett írta.

EDMUND: **Megbántalak**, akár megtartom, akár átadom. Tartalma, **ahogy egy részéből látom**, feddésre méltó.
GLOSTER: Hadd lám! hadd lám!
EDMUND: Bátyám **mentségére** azt kell hinnem, hogy csak erényem kísértése s kipuhatólása végett írta.

²⁴ Vas István az egyik szerkesztőségi ülésen megkérdezte, hogy Vörösmarty esetleges fordítói hiányait, „alulmaradásait” helyes-e Szabó Lőrincnek pótolnia – ahol például Vörösmarty nem tudott rímeltetni, vagy ahol a szójátékokat nem fordította. Vas István szerint csak az elavult dolgokat kellett volna modernizálni, a többi javítást ő fonáknak érezte. Ez a szerkesztőségi álláspont is tükröződik a darab 1955-ös szövegén.

GLOSTER (olvas). „Az agg kornak **ezen** tisztelete s rendőrködése felettünk keserűvé teszi a világot legjobb éveinkben; visszatartja javainkat, **míg vénségünk azt többé nem éldelheti**. Igen silány és dőre rabságot kezdek találni **az elévült** zsarnokság nyomásában, mely uralkodik, nem mert hatalma van, hanem mert **eltűretik**. **Jer** hozzám, hogy **ez iránt bővebben szólhassunk**. Ha apánk addig **alunnék**, míg én fölkelteném, fele **jövedelmével te bírnál mind örökre s maradnál kedvence** Edgar bátyádnak.”

GLOSTER: Az aggkornak **ez a** tisztelete s rendőrködése felettünk keserűvé teszi a világot legjobb éveinkben; visszatartja javainkat, **pedig a vénségünk többé már nem élvezheti**. Igen silány és dőre rabságot kezdek találni a **vénséges** zsarnokság nyomásában, mely uralkodik, nem mert hatalma van, hanem mert **eltűrik**. **Gyere** hozzám, hogy **bővebben szólhassak róla**. Ha apánk addig **aludnék**, míg én fölkelteném, **fele jövedelmét örökre te élveznéd s kedvence maradnál** Edgar bátyádnak.

(Az egyetlen elfogadott javítást aláhúztuk.) Hasonló Edgar egyik szövege is, amelyben Szabó Lőrinc gyakorlatilag mindent meghagy Vörösmarty szövegéből, csak a mondatfűzést igazítja meg, feszesebbé teszi a szöveget (3/4):

Ki ad valamit a szegény Tamásnak, kit a gonosz lélek keresztülhurcolta tűzön-lángon, zátonyon és örvényen, posványon és morotván, ki vánkosa alá kést tett, széke lábára hurkot kötött, ki levesébe patkánymérget vetett, s benne fölébresztette a büszkeséget, hogy egy pejlovon vágatva menjen át négy hüvelyk szélességű бүрүкөн, és saját árnyékát mint árulót kergesse? Órizd meg őt érzedet. Tom fázik. Ó do di do di di. Órizkedjél a forgószéltől, gonosz csillagok ragályától s a dög-haláltól. Mutassatok irgalmat a szegény Tamás iránt, kit a gonosz lélek megszállt. Most megfoghatnám ott – ott – és ott – meg amott. (Vörösmarty)

A gonosz lélek keresztülhurcolta tűzön, lángon, zátonyon és örvényen, posványon és morotván, vánkosa alá kést tett, széke lábára hurkot kötött, levesébe patkánymérget vetett, s felébresztette benne a büszkeséget, hogy négyhüvelyk széles бүрүкөн vágatva menjen át a pejlova hátán és saját árnyékát mint árulót kergesse. Isten óvja meg őt érzedet! Tom fázik. Óh do di do di di. Isten óvjon a forgószéltől, gonosz csillagok ragályától s a dög-haláltól. Irgalmat a szegény Tamás iránt, kit megszállt a gonosz lélek! Most megfoghatnám ott – ott – és itt meg amott. (Szabó Lőrinc)

Szokolay leginkább azt rója fel Szabó Lőrincnek, hogy sok javításra szoruló helyet nem javít. Kérdés, hogy valóban javítani kell-e minden apró pontatlanságot, mert akkor már egyszerűbb újrafordítani a drámát, mint Vörösmarty szövegével vesződni. Vörösmarty érdemét sem kisebbítik apró pontatlanságai, nem biztos, hogy szükséges tehát minden félreértés kiigazítása. Az alábbiakban néhány ilyen javítatlanul maradt helyet mutatunk be. A „furcsa regéket elbeszélés közben megrövidíteni” kifejezés a „mar” (elrontani) jelentést nem adja vissza; itt Szabó Lőrinc nem vette észre vagy nem tartotta javítandónak a hibát. A furcsa „igazi kiszámolt hanyagságot” esetén (most faint neglect – közönyös, rest hozzáállás) Szabó Lőrinc „finom kis hanyagságot” írt, ami ellentétes a magyarázatokkal, de tökéletesen illik a drámába,²⁵ az ezután következő „féltekeny furcsaságom” kifejezést nem javítja (ennek nyers jelentése az, hogy Lear apró dolgokat is személyes sérelemnek vesz). Az „orvoslatért kiált maga a szemérem” kifejezés eredetije „the shame itself doth speak for instant remedy”, vagyis „maga a szégyen kiált azonnali orvoslátért”, ami elkerülte mind Vörösmarty, mind az átdolgozó figyelmét, de a fordítás

²⁵ Ruttkay Kálmán szerint Szabó Lőrincé a helyes megoldás: „valami csekélyke.”

így is tökéletesen érthető. Kent „irtózni a törvényszéktől” kifejezése a „to fear judgment” fordítása, amely az utolsó ítéletre is utalhat, de az *Arden* kiadás jegyzete szerint lehet egyszerűen „ne tégy rosszat” is, tehát helyesnek tekinthető. A „had fejeivel” kifejezést Szokolay szintén kifogásolta, mondván, hogy ennek jelentése a „legjobb harcosok” (the ancient of war); véleményünk szerint a megoldás kifejező, hiszen benne van a hadvezér és a „fej”, a valamihez jól értő ember (modern) képze is.

Ennek ellenére nagyon sok olyan hely is van, amelyet a fordító valóban félreértett. Ezeket Szabó Lőrinc helyesen javította. Egy rövid lista az általunk talált pontosításokról (Szokolay észrevételeit itt nem ismétljük meg): megdicsért / Jó szívetekre = *hirdetett* jó szívetekre („confessed”); szégyenünkre válik = *ellenünkre fordul* („offend us” = do us harm); nem példázgatott előtted = nem *faggatott?* („sounded you”); kábasága = *balgasága* („dotage” = szenilitás, gyengülő agy); három közölünk álzott = három közölünk *hamisítvány* („sophisticated” = no longer natural); várd a mozgalmak végét = várd ki e nagy *zaj* végét („mark the noises”).

Szabó Lőrinc Ruttkay 45 – általa nyilván nem ismert – javaslatából egyébként 33-at kijavított (a fontosabb kivételek nagyjából a főntebb felsorolt félreértett helyek). Más helyeken az átdolgozó a mára elavult jelentésű szavakat javította, pl.: kutasd ki őt = *keresd fel őt*, bölcsész = *bölcselő*, kerti váz = *madárijesztő*, közbejáték = *komédia*, sajnósa = *fájdalmasabb*.

Szabó Lőrincnek egy igazi telitalálata is volt. A dráma végén Edgar a következőt mondja apjának (5/2):

What, in ill thoughts again? Men must endure
Their going hence, even as their coming hither;
Ripeness is all: come on.²⁶

A „ripeness is all” kifejezés jelentéseit az *Arden* kiadás a következőképpen fogalmazza meg: 1.) késznek kell lennünk a halálra; 2.) a sors és az istenek mondják meg, mikor jön el az időnk; 3.) meg kell várnunk az időt, amikor meghalunk. A *Penguin* kiadás informatívabb: szerintük a jelentés: „a halál kiszabott órája az egyetlen ami számít; *éretten*, nem *rothadva* kell várnunk azt.” A „ripeness” jelentése tehát „érettség.” Szabó Lőrinc ezt a jelentést kombinálta Vörösmarty megoldásával („a fő dolog hogy elszántak legyünk”), s így fordította ezt a részt, nagyszerűen kihasználva a „megérni” ige két jelentését:

Hogyan?
Megint rossz gondolatok? Aki ember
Tűrje, hogy világra jön, s távozik.
A fő: megérni. Gyerünk.

²⁶ Erre a részre Szili József hívta fel a dolgozat írójának figyelmét.

Szabó Lőrinc *Lear*-átdolgozásának egyik furcsasága, hogy olyan helyeken is belenyúl a szövegbe, ahol erre szemléletmódot nincs oka. Németh Antal azt írta egyik tanulmányában, hogy Szabó Lőrinc a *Coriolanus* esetén még csak a „részletrevízió jogosságát volt hajlandó elismerni”,²⁷ ezért furcsa, hogy *Lear* híres vihar-monológját is átírta (3/2):

Fújj, szél, **szakadj meg**, fújj, **dühöngj**. Vihar,
És zápor omoljatok le, míg a tornyot
S a szélvitorlát elsüllyesztitek.
Ti gondolatnál gyorsabb kéntüzek,
Kengyelfutói a tölgyhasgató
Mennykőnek, **hamvaszszátok el**
Ez ősz fejet. Világot rengető
Villám, döngesd laposra **e kemény**
Kerek világot. Rombold el a
Természet műhelyét s egyszerre fojts meg
Minden csirát, **miből a háladatlan**
Ember keletkezik.

Fújj szél, repeszd pofád! fújj! bögj! Vihar
Szakadj, s vízesés, míg csak tornyainkat
Meg nem fojtod s ércakaszainkat.
Ti gondolatnál gyorsabb kéntüzek,
Kengyelfutói a tölgyhasgató
Mennykőnek, pörköljétek ezt az ősz
Fejet! Villám, te, világrengető,
Döngesd laposra a földgolyó kemény
Gömbölyűségét. Rombold össze a
Természet műhelyét s egyszerre fojts meg
Minden csirát, amelyből sarjad a
Hálátlan ember!

Felmerül a gyanú, hogy Szabó Lőrinc saját maga szórakoztatására fordította le ezt a híres részt, hiszen tisztában lehetett vele, hogy ilyen mértékű változtatást egy egyébként jó szövegben a szerkesztőbizottság nem fog elfogadni.

Mind Mészöly Dezső, mind Szokolay felrója Szabó Lőrincnek, hogy a szép tájszavakat száműzte Vörösmarty szövegéből, ezzel szegényítve a dráma nyelvezetét. A *Lear király* ugyanis jóval népiesebb, köznyelvibb, mint a *Julius Caesar*. „[Szabó Lőrinc] szinte következetesen kigyomláta például Vörösmarty jellegzetes – és tudatos művészettel űzött – tájszavait” – írta Mészöly,²⁸ aki hiányolja a „kócipór”-t, a „pandal”-t, vagy az alábbi részletben szereplő szavakat (1/1):

E két vonal közt mind e tartománynak,
Ez árnyas erdők-, dús mezők-, **tanóros**
Legelők- és **teljes** folyamoknak
Urává tesznek:

E két vonal közt mind e tartomány,
Ez árnyas erdők, dús mezők, e **tágas**
Legelők és **bővizű** folyamok
Urává tesznek:

Ebben nem csak az az érdekes, hogy a modernizálást kedvelő Szabó Lőrinc ezeket a szavakat kijavította, hanem az is, hogy ezeket a javításokat az egyébként szigorú bizottság elfogadta.

Szabó Lőrinc egy másik mulasztása – erre szintén Mészöly Dezső hívta fel a figyelmet – az volt, hogy nem nézte meg Vörösmarty eredeti kéziratát, amelyből számos szöveg helyet jóval takarékosabban és hitelesebben helyreállíthatott volna. A szemérmességéből megfinomított vagy kihagyott-kihúzott szövegek ugyanis megvannak Vörösmarty eredeti fogalmazványában, csak vissza kellett volna írni őket a szövegbe. Mészöly Dezső *Lear*-átdolgozása ezzel a módszerrel készült, ő azonban nem a pontatlanságok vagy a

²⁷ NÉMETH Antal, *Szabó Lőrinc Shakespeare-fordításai*, FK, 1973, 97–113, 113.

²⁸ MÉSZÖLY, *i. m.*, 76.

régies szavak javítását, hanem a nehézkes, nehezen mondható mondatok kijavítását tartotta fontosnak.

Összességében azt mondhatjuk, hogy Szabó Lőrinc átdolgozása az említett hibák ellenére sem rossz – egy eleve kudarcra ítélt vállalkozás lelkiismeretes megoldása. Szokolay Károly megjegyzése, hogy a szöveg restaurálását „nagyon körültekintően kellene elvégezni, nem úgy, ahogy azt Szabó Lőrinc tette (bár az ő javításait át kellene venni)”,²⁹ valamennyi igazságot szolgáltat az átdolgozónak; színpadon azonban Vörösmarty fordítása még körültekintő javításokkal sem lesz igazán játszható, így Szabó Lőrinc „szerény emendációival” együtt megmarad a magyar Shakespeare-kultusz egyik legbecesebb darabjának.³⁰

²⁹ SZOKOLAY, *i. m.*, 74.

³⁰ Olyannyira, hogy Forgách András az 1990-es évek elején készült sikeres átdolgozását is a Szabó Lőrinc által átdolgozott szöveg alapján készítette el.